

КОРЕЦЬКИЙ ФАРФОР ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ НА ВОЛИНІ КІНЦЯ XVIII—ПОЧАТКУ XIX СТ.

Розглядаються процеси, пов'язані з виробництвом та популяризацією продукції фарфоро-фаянсового заводу в Корці, котра стала важливою складовою культурно-мистецького життя Волині наприкінці XVIII — початку XIX ст., а із часом і вагогим етапом становлення вітчизняної культури.

Ключові слова: культурно-мистецьке життя, мистецтво, магнатські маєтки, мистецькі колекції, Корецький фарфор, Волинь.

Рассматриваются процессы, связанные с производством и популяризацией продукции фарфоро-фаянсового завода в Корце, которая стала важной частью культурно-художественной жизни Волыни в конце XVIII — начала XIX в., а со временем и значимым этапом становления отечественной культуры.

Ключевые слова: культурно-художественная жизнь, искусство, магнатские поместья, художественные коллекции, Корецкий фарфор, Волынь.

Processes, related to the production and popularization of products porcelain-made of delft ware to the factory in Korci, are examined in the article, which became the important constituent of cultural and art life of Volhynia at the end of XVIII — to beginning of XIX age, and in course of time and by the ponderable stage of becoming of domestic culture.

Key words: cultural and art life, art, magnate estates, artistic collections, porcelain-made of delft ware factory in Korce, Volhynia.

Актуальність. Сучасні суспільні процеси потребують звернення до духовних надбань і цінностей нашого народу. У цьому контексті становлення фарфорового виробництва на Волині наприкінці XVIII — на початку XIX ст. відіграє важливу роль для збереження і розвитку національних традицій. Тому осмислення процесів і тенденцій розвитку тогочасного фарфору є надзвичайно актуальним для подальшого розвитку декоративного мистецтва на теренах України.

Постановка проблеми. Дослідити вплив фарфоро-фаянсового виробництва в Корці наприкінці XVIII — початку XIX ст. на подальший розвиток вітчизняної культури.

Вивчення питання відкриття та виробництва фарфоро-фаянсового заводу в Корці представлено науковими доробками Ю. Нечипорука, Ф. Петрякової, О. Панасенко, В. Яноші. Водночас є не багато праць, у яких розглянуто вироби Корецької фарфорової фабрики як складову культурно-мистецького життя Волині означеного періоду. Тому ця проблема нині не набула висвітлення належного у сфері мистецтвознавства.

Мета статті — простеження шляху корецького фарфору від мистецьких колекцій у маєтках польської шляхти Волині до музейних експозицій України, Росії та зарубіжжя.

Виробництво фарфору і фаянсу (порцеляни) на українських землях, що виникло наприкінці XVIII ст., в XIX ст. розвивалося під впливом історичних, економічних, культурних чинників. Фарфор, який спочатку був предметом колекціонування, коштовним подарунком, згодом став невід'ємною частиною панського побуту й органічною складовою ансамблю помешкання, збагатили його естетичний образ. Так, наприкінці XVIII ст. в Україні виникла необхідність в організації фарфорового та фаянсового виробництва. Важливу роль відігравали як зростаючий попит, так і дорожнеча зарубіжних виробів. Перші підприємства виникли в поміщицьких маєтках і мали характер мануфактур, основаних на безплатній ручній праці українських кріпаків. Фарфорове виробництво розвивалося в місцевостях, де зосереджувалися природні й людські ресурси. Одним із таких регіонів була Волинь [5, с. 279].

Князь Юзеф Чарторийський заснував у Корці фарфоро-фаянсовий завод, що був першим в Україні виробником порцеляни й фаянсу. Ознайомившись із виробництвом німецького фарфору, він дійшов висновку, що таку саму справу можна відкрити у власних володіннях, маючи кошти, дешеву робочу силу та немалі запаси каоліну [18, с. 57]. (Поклади високоякісної каолінової глини, яка є складовою маси для виготовлення фарфору, було виявлено на берегах річки Корчик у 1790 р. [12, с. 49]). Князь запросив до Корця досвідчених майстрів, технологів-фарфористів зі знаменитого Севра, ймовірно, французів за походженням, для організації заводу [13] — братів Франца (Франтішка) та Міхала Мезерів з Мейсена [18, с. 57]. Місцеву глину, а також рецептуру досліджували експерти в Мейсені впродовж 5-6 років. Після завершення іноземні майстри засвідчили, що вона придатна для виготовлення порцеляни, а також прийняли рішення збудувати на фабриці приміщення для виробництва фарфору. Усього на заводі працювало сім печей: дві — для фарфору, п'ять — для фаянсу [1]. Коли місцеві запаси сировини було вичерпано, каолінову глину довелося везити за 150 км з містечка Дубровиця, що створювало багато труднощів [12, с. 50–51].

У 1790 р. мануфактура виготовила першу продукцію — понад 20 тис. одиниць різноманітного посуду [12, с. 49–50]. Фабрика сягнула найвищого розвитку в 1805–1820 рр. [18, с. 59]. У 1810 р. було виготовлено 28985 одиниць посуду, а в 1811 р. його реалізували в півтора рази більше; у 1820 р. вироблено 13400 тарілок, 280 ваз, 350 полумисків, немало соусників, сільничок, кофейників, масельничок [18, с. 58–59], а також чашок із блюдцями, чайників, кавників, цукерниць, столових сервізів, свічників, ажурних чашок, ваз для квітів, спеціальних баночок та вазочок для аптек [12, с. 50].

До закриття фабрики у виробках були наявні елементи рококо та раннього класицизму. Більшість виробів Корця характеризують витонченість і чіткість силуету, стрункість форм, проробленість деталей, упевнене прорисування ліній. Корецькі майстри сприймали виріб як художній об'єкт, а не лише як певну поверхню для виконання розпису. Зміст композицій був також вельми різноманітний: портрети, різноманітні краєвиди, квіти, рослинні орнаментальні мотиви [9].

Цікавим фактом є те, що до Корця надходили замовлення навіть від коронованих осіб [18, с. 58]. Наприклад, для Катерини II виготовлено столовий сервіз на 12 персон, котрий сьогодні зберігається в Ермітажі (м. Санкт-Петербург). За це імператриця нагородила директора фабрики Мезера [12, с. 50–51]. Також у Корці, окрім посуду для простого люду, виробляли й дорогі речі. Насамперед, це посуд із силуетами видатних осіб, наприклад, портретом Тадеуша Костюшка за малюнком 1794 р. [18, с. 59]. На одну із циліндричних чашок було нанесене панорамне зображення Києво-Печерської лаври [1].

За якістю корецький фарфор не поступався саксонському й був кращим за віденський, тому набув надзвичайної популярності [12, с. 50]. Він був твердим, крупнозернистим, переважно білого чи кремового кольорів, міцним завдяки великому вмісту титану [18, с. 58]. На перших порцелянових виробках українського виробництва ставилася власна заводська марка — напис «Koges», виконаний від руки золотом, що було першою торговою маркою, яку почали застосовувати в Україні [12, с. 50], а також старовинна марка XVIII ст. — всевидяче око, тиснене золотом, мало форму трикутника або простого, або з променями, які виходили з нього з двох сторін. Підприємство мало склади-магазини у Варшаві, Бердичеві, Константинові, експонувало свою продукцію на виставках у Москві та Петербурзі [18, с. 58].

Слід наголосити, що князь Чарторийський зробив м. Корець одним з осередків художнього життя Волині. Нині окремі зразки продукції заводу представлені в експозиціях музеїв Парижа, Варшави, Лейпцига, Москви, Санкт-Петербурга, Києва, Львова, Сум, Житомира, Луцька, Рівного, Острога, Корця, Полтави [12, с. 50; 18, с. 58].

На жаль, у 1797 р. пожежа знищила завод з усім майном [7]. З 1804 р. Ю. Чарторийський тимчасово відновив виробництво корецького фарфоро-фаянсового заводу. Але після смерті князя в 1810 р. підприємство почало занепадати, повністю припинило своє існування [17] після придушення польського повстання 1831 р. Після того деякі робітники перейшли на фаянсову фабрику в недалеку Городницю (біля Звягеля), де в 1807 р. була заснована мануфактура з виробництва порцеляни. Спочатку тут виготовляли вироби з фаянсу, переважно тарілки, чашки з блюдцями, згодом — вази і дзбанки. Вироби 1820-1830-х рр. в оформленні характеризувалися вираженими ознаками класицизму [9]. Інші робітники на чолі з Міхалом Мезером

відкрили аналогічне виробництво в містечку Баранівці, яке тоді належало магнатам Любомирським-Валевським [18, с. 59].

На виробі Баранівської фабрики звернув увагу цар Олександр I. У Петербурзі були представлені вази, витончено прикрашені царським вензелем, за що фабриці дозволили позначати вироби державним гербом. Це було свідченням високої якості продукції [11], яка прикрашала палаци імператорів і вельмож, слугувала посольськими дарунками. Вироби мали витончений рельєфний малюнок з нанесенням багатьох шарів фарб із подальшим багаторазовим обпалюванням [1].

У 1822 р. Баранівська фабрика виготовила 11 тис. тарілок і понад 18 тис. інших виробів, у 1828 р. — 10,6 тис. тарілок, 16,2 тис. пар чашок, 23 тис. інших виробів [1]. Сьогодні вона є одним із провідних виробництв фарфорового посуду. Але фундамент цього виробництва було закладено саме в Корці. Завдяки князю Юзефові Чарторийському Корець в означений нами період став одним з найпотужніших промислових міст не тільки Волині, але й усієї Правобережної України.

Серед виробів корецької фабрики найпопулярнішими був посуд, зокрема чашки циліндричної форми, в яких переважав простий, чіткий декор, що справляло враження невимушеності та свіжості. Іноді поверхню виробу фарбували під колір і фактуру інших природних матеріалів, наприклад, мармуру, червоного дерева, панцира черепахи, яшми [1; 19, с. 58]. Глазур для Корецького фарфоро-фаянсового заводу привозили з-за кордону. В оздобленні виробів широко застосовували прийоми класицизму кінця XVIII - початку XIX ст., який набував розквіту в українському мистецтві. У перший період виробничої діяльності на підприємстві найчастіше використовували розпис золотом на білому тлі держала. Останні 15 років роботи фабрики характеризувались оздобленням із застосуванням поліхрому, квіткового розпису [13, с. 50]. Набувши значної популярності, така продукція вивозилася до багатьох європейських країн, а також технологічно вплинула на розвиток цієї галузі в Польщі, Росії, Молдавії, Прибалтиці. Місцева порцеляна стала раритетом, належить до жанру художнього життєстверджуючого ремесла [19, с. 59].

Виробництво фарфору в Корці від самого початку було зорієнтоване на створення предметів розкоші. Властиві йому вишуканість, підкреслена декоративність, романтичність якнайкраще відповідали характеру споживача — витонченої, освіченої та заможної людини межі XVIII — XIX стст. [5, с. 284].

Висвітлюючи питання формування мистецьких колекцій у магнатських маєтках польської аристократії на Волині, слід відзначити, що друга половина XVIII — перша половина XIX ст. була пансько-маєтковою добою в історії української культури [2, с. 34], мала сприятливі умови для розквіту мистецтва. На початок XIX ст. польські культурницькі впливи на території Правобережної України, зокрема

й на Волині, залишалися домінуючими [8, с.16], тому спольщена українська аристократія та новоприбула польська магнатерія відігравали провідну роль у суспільному житті Волині, а також були носіями культури і мистецтва краю.

Важливу роль у збереженні та примноженні української культурної спадщини відігравали маєтки польських магнатів Волині кінця XVIII — початку XIX ст., де зберігалися різноманітні мистецькі колекції — матеріальні й культурні цінності, зокрема меблі, текстиль, картини, скульптура, зброя, книги, золоті та срібні вироби, а також фарфор, що переважно замовлялися за кордоном або привозилися господарями з подорожей [5, с. 279]. Наповненість магнатських маєток спрямовувалася на широку репрезентацію й увічнення давності та світлості роду [12, с. 410].

І. Свирида описує магнатські маєтки Правобережжя України так: «Палаці магнатів, будинки багатії шляхти завжди заповнювали твори живопису, скульптури, графіки, навіть якщо їхні мешканці не мали колекціонувань або просто художніх схильностей. Особливо часто кімнати були «мебльовані портретами» [4, с. 179]. А О. Єфименко зазначає, що в магнатських маєтках поступово була зібрана маса творів мистецтва та науки, залишки як використали під час оформлення провідних музеїв та галерей у столицях [3, с. 143].

«У Романівському палаці графа Ю. А. Ілїньського, — зазначає Я. Охоцький, — було багато срібних виробів з Парижа, порцеляни, покої прикрашали старий посуд, чудові письмові столики з порфіровими й агатовими прикрасами» [22, с. 148]. Салони Романівського палацу «були прикрашені статуями перших скульпторів», «галереєю дорогих розписів і оригінальних полотен», там «стояли величезні столи з малахіту і лазуриту, були розміщені прекрасні італійські мозаїки, порфіри, мармурові скульптури» [6, с. 180].

У Порицькому палаці Т. Чацького зібрано твори мистецтва, зокрема порцелянові сервізи найвідоміших фарфорових фабрик Європи, твори живопису (на міфологічні теми та пейзажі), портретною галереєю та ін. [4, с. 42].

У палаці Урбановських, розташованому в Городці, були рідкісні друки, рукописи, значна нумізматична колекція: грецькі й римські медалі [21, с. 97], парадні меблі [23, с. 332] та різні вироби мистецтва. У палаці Сангушків у Славуті — колекція старої зброї, декілька атласних хоругв, гарні акварелі й срібний хрест дуже давньої роботи [8]. Цікавим є опис внутрішнього оздоблення Заславського палацу князів Сангушків, зроблений відомим вітчизняним істориком та краєзнавцем Волині М. Теодоровичем. Він зазнає: «Тут є велика кількість старовинних речей — з науки, мистецтва, розкоші; декілька залів, наповнених портретами володарів міста — князів Заславських і різними чудовими картинами, особливо фламандської школи, багато старовинних копій — польських та англійських, багато китайського фарфору» [17, с. 41].

Загалом, у багатьох палацах Волині, наголошує О. Михайлишин, наприклад, у Горохові, Млинові, Корці, зібрано значні колекції естампів, різьби, порцеляни, зброї, бронзи, живопису та меблів [8, с. 66, 74].

Уже в середині XIX ст. на території Правобережжя України збирання творів мистецтва набуло ширшого й систематичнішого характеру і вперше було поставлене питання про суспільну доступність колекцій [15, с. 156]. Утім, деякі власники трактували свої колекції лише як сімейні реліквії, а не для публічного огляду, оскільки вбачали в них передусім певні матеріальні цінності [15, с. 170]. Однак сучасна дослідниця архітектури Волині О. Михайлишин зауважує, що колекціонування творів мистецтва в магнатських маєтках Волині заклало основи музейної справи в цьому регіоні [8, с. 66].

Таким чином, одним із найважливіших елементів формування вітчизняної культури кінця XVIII — початку XIX ст. було те, що в межах розширення культурницьких контактів між різними державами та народами відбувалося засвоєння художніх цінностей світової культури. Загальноєвропейський розвиток фарфорового виробництва мав безпосередній вплив на розвиток аналогічного виробництва в Україні, зокрема на Волині.

Фабрика, заснована Ю. Чарторийським, досягла значного успіху завдяки високій якості своєї продукції. Тому корецький фарфор, представлений різноманітними зразками посуду, став важливою складовою культурно-мистецького життя Волині. Починаючи з XIX ст., він набув великої популярності на території багатьох міст України, Росії, а також зарубіжжя, про що свідчать окремі зразки продукції, наявні в експозиціях різних музеїв.

Вироби Корецької, а згодом і інших мануфактур мають велике культурне й мистецьке значення, адже на зламі XVIII — XIX ст. було закладено основи цього виду декоративного мистецтва, а також фундамент для розвитку вітчизняної культурно-мистецької галузі загалом, що набуло значного розквіту вже в другій половині XIX ст.

У подальшому слід дослідити вироби Корецької, Баранівської та Городницької фарфорово-фаянсових фабрик у складі мистецьких колекцій магнатських маєтків Волині, а згодом і музейних експозицій України та зарубіжжя.

Список літератури

1. Де Німеччина, Китай — Волинську порцеляну вибирай «Електронний ресурс» // CITY LIFE. — Лютий 2007. — №2 (30). — Режим доступу: www.citylife.com.ua. — Назва з екрана.
2. Ернст Ф. Кріпацькі капели на Україні / Ф. Ернст // Музика. — 1924. — Ч.1-3. — С. 33-38.
3. Ефименко А. Очерки истории Правобережной Украины / А. Ефименко. — К., 1895. — 174 с. (Оттиск из журнала «Киевская Старина»).
4. Євтух М. Б. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінець XVIII — перша половина XIX ст.) : автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 1996. — 70 с.

5. Історія декоративного мистецтва України. У п'яти томах. Мистецтво XIX ст. Том третій. / Гол. редактор Ганна Скрипник // Національна академія наук України. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського. — К., 2009. — 345 с.
6. Кондратюк О. Романів та родина Ілінських / О. Кондратюк // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — 2001. — №7. — Житомир, 2001. — С. 91-114.
7. Краткое обозрение истории и исторических достопримечательностей средней части Волыни. — СПб. : Военная типография, 1890. — 43 с.
8. Михайлишин О. Л. Палацово-паркові ансамблі Волині 2-ї половини XVIII — XIX століть. / О. Л. Михайлишин. — К. : Б.и., 2000. — 236 с.
9. Михайлишин О. Л. Палацово-паркові ансамблі Волині 2-ї половини XVIII - XIX століть / О. Л. Михайлишин. — К., Б.и., 2000. — 236 с.
10. Нечипорук Ю. М. Розвиток фарфору у Волинській губернії 18-19 ст. / Ю. Н. Нечипорук // Вісник Харківської державної академії дизайну та мистецтв. — 2009. — № 6. — С. 90-94.
11. Официальный сайт Барановской фарфоровой фабрики «Електронний ресурс». — Режим доступу: www.bfz.com.ua. — Назва з екрана.
12. Павлюк В. Палацово-паркові ансамблі магнатеї — центри культури Волині / Віктор Павлюк // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану М. П. Ковальського з нагоди 70-річчя / Остроз. Акад., Укр. історичне тов.-во. — Острог-Нью-Йорк, 1999. — С. 402-418.
13. Панасенко О. Корець і Кореччина: історія / Олександр Панасенко, Людмила Якубець. — Луцьк : Волинська обласна друкарня. — 2000. — 144 с.
14. Петрякова Ф. С. Фарфор України кінця XVIII - початку XIX ст. Проблеми вивчення та каталогізації / Ф. С. Петрякова // Житомирщина на зламі тисячоліть : наук. зб. «Велика Волинь». Т.21. — Житомир, 2000. — С. 265-267.
15. Свирида И. И. Польская художественная жизнь конца XVIII – первой трети XIX века / И. И. Свирида. — М. : Наука, 1978. — 268 с.
16. Теодорович Н. И. Город Вишневец / Н. И. Теодорович // Волыньские Епархиальные Ведомости. — 1890. — №19. — С. 607-609.
17. Теодорович Н. И. Местечко Заславль Волынской губернии. Исторический очерк / Н. И. Теодорович. — Почаев : Типография Почаевской Успенской Лавры, 1891. — 50 с.
18. Ф. 442. Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора. 1827-1833. Оп. 782. Спр. 161. О принадлежности помещице графине Потоцкой г. Корца и Корецкой фарфоровой фабрики, 1831 г., 26 арк.
19. Яноші В. Корецький фарфор знала вся Європа / Василь Яноші // Корцю 850 років : наук. зб. мат. і тез науково-краєзнавчої конф., 13-14 жовтня 2000 р. — Рівне — Корець: Волинські береги, 2000. — С. 57-60.
20. Яноші В. М. Корець: Краєзнавчий нарис / В. М. Яноші, Д. И. Вознюк. — Львів : Каменяр, 1988. — 24 с.
21. Kraszewski J. I. Wspomnienia Woynia, Polesia i Litwy / J zef Ignacy Kraszewski. — Warszawa : Arkady, 1985. — 586 s.
22. Ochocki J. D. Pami tniki. — Wilno: Nakl. i druk J. Zawadowskiego, 1857. — Т.1-3. (Т.3)
23. Pami tniki Jana Duklana Ochockiego, z pozostałych po nim r kopisw przepisane i wydane przez Kraszewski J. I. — Wilno : Nak ad i druk J zefa Zawadowskiego, 1857. - Т.3. - 358 s.